

הצמצום והכרסום בסמכותם ובכוחם של בתי הדין הרבניים על ידי בית

המשפט העליון¹

תקציר מנהלים

מבוא

אלפי שנים לפני הקמתה של מדינת ישראל, בתי הדין היו מרכיב מרכזי בהנהגת העם היהודי. בתי הדין דנו בכל תחומי החיים, פעמים רבות גם תחת שלטון זר. בעת החדשה, תחת השלטון העותומני, ניתנה להם בארץ ישראל, סמכות שיפוט ייחודית בתחום דיני המשפחה², אולם בפועל הם דנו גם ביתר תחומי המשפט³. בזמן המנדט הבריטי, דנו בתי הדין בדיני המעמד האישי, בחלקם בסמכות שיפוט ייחודית⁴ ובחלקם בסמכות שיפוט מקבילה⁵. בשאר תחומי המשפט, סמכותם הייתה מכוח חתימה על שטר בוררות⁶.

שנים מעטות לאחר קום המדינה, נקבעו סמכויותיו של בית הדין הרבני בחוק מיוחד⁷. למרות זאת, במהלך השנים הלך ונגס בית המשפט בסמכויות אלו שעוגנו בחקיקה, מתוך כוונה ברורה לצמצם את סמכויות בתי הדין הרבניים.

ביטוי ברור למגמה זו ניתן למצוא בדבריו של שופט בית המשפט העליון צבי ברנזון⁸:

"אין לשכוח כי מדובר בהענקת סמכויות לבית דין שמחוץ למערכת בתי המשפט האזרחיים הרגילים וכידוע סמכות כזאת יש לפרשה בצמצום ככל האפשר ואם יש מקום לשני פירושים עדיף את הפירוש המצמצם ולא המרחיב את הסמכות... אם פירוש זה מביא לצמצום הסמכות של בית-הדין הרבני, אני חייב לבחור בו".

ביקורת על הסמכות שנטל לעצמו בית המשפט שלא כחוק, ועל המגמה לצמצום בתי הדין הרבניים בדווקא, בשונה מבתי דין של עדות אחרות, השמיע פרופ' שיפמן⁹: "כסבור הייתי כי סמכות של בית דין, אם כי היא מחוץ לסמכות בתי המשפט הרגילים, טעונה פירוש על פי כוונת המחוקק. מסופקני אם בית המשפט העליון פועל, למשל, בדרך פרשנות מצמצמת בדיני סמכויות של בתי דין אחרים בעניני המעמד האישי".

במסמך זה נסקור בקצרה את התחנות המרכזיות בתהליך בו קיצץ בית המשפט את סמכותם וכוחם של בתי הדין הרבניים.

הצמצום והכרסום בסמכותם ובכוחם של בתי הדין הרבניים על ידי בית המשפט העליון

עיקר הכרסום בסמכותם ובכוחם של בתי הדין הרבניים, נעשה על ידי בית המשפט העליון בשני אופנים:

¹ נכתב ע"י הרב יאיר קרטמן והרב יעקב יקיר.

² ברוך ברכה "מעמד האישי של חסרי עדה דתית מוכרת" עיוני משפט א 158 (1971).

³ ניתן ללמוד על כך מספרות השו"ת באותה תקופה שעסקה גם בתחום דיני הממונות.

⁴ סימן 53 לדבר המלך דבר המלך במועצה על ארץ-ישראל.

⁵ סימן 47 שם.

⁶ תקנות כנסת ישראל סעיפים 10(1), 10(ד).

⁷ חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), תשי"ג-1953.

⁸ בג"ץ 3/73 כהנוף נ' כהנוף, פד"י כ"ט (1) 449, 453 (1975).

⁹ פנחס שיפמן "סמכות בית דין בנישואין וגירושין שנערכו מחוץ לישראל" משפטים ו 372, 375 (1975).

א. פרשנות החוק באופן השומט את סמכות בית הדין הרבני לדון בנושא ספציפי.

ב. קביעה כי חובה על בתי הדין לפסוק שלא על פי הדין הדתי.

ראשית לכל נסקור את האופן בו נטרל בית המשפט העליון את היות בית הדין הרבני שותף בהכרעה בדיון על תחום סמכותו. דהיינו בוויכוח בין מערכות המשפט על 'גבולות הגזרה' של דיני המעמד האישי.

1. היעלמותו של בית הדין המיוחד

המחוקק המנדטורי נתן דעתו לכך שיהיו ויכוחים בדבר היקף הסמכות של בתי הדין הרבניים וקבע כי: "כל אימת שמתעוררת שאלה באם משפט מסוים הוא משפט של מעמד אישי בגדר שיפוטו הייחודי של בית דין דתי, או לא, יובא העניין לפני בית דין מיוחד שאופן הרכבו ייקבע עפ"י פקודה"¹⁰. הרכב בית הדין המיוחד נקבע כטריבונל של שני שופטי בית משפט עליון ונשיא בית הדין הדתי הגבוה¹¹. סדר הדין בבית הדין המיוחד נקבע בחוק של מדינת ישראל¹². החוק הוא ברור, כאשר עולה שאלה האם נושא מסוים הוא בתחום סמכותו של בית הדין הרבני, אין ההכרעה בכך מסורה לבית המשפט העליון אלא לבית הדין המיוחד. בית דין המיוחד אינו נתון תחת כנפיו של בית המשפט העליון, ואין הדין הקבוע בהרכבו נועד אך ורק להביא את עמדת הדין הדתי לפני השופטים¹³.

אלא שההזדקקות לבית הדין המיוחד במשך השנים הפכה לנדירה, עד כי בשלב מסוים נעלמה כליל, כשאת המהלך הזה הוביל בית המשפט העליון בכמה דרכים. הדרך האחת היא התעלמות מפסיקותיו של בית הדין המיוחד והדרך השנייה היא צמצום הזדמנויות הפניה לבית הדין המיוחד. מה שצמצם ביותר את יכולת הפניה לבית הדין המיוחד הייתה פסיקתו של השופט אהרון ברק, לפיה, בעת ויכוח בין הערכאות בית הדין המיוחד לא יקום. השופט ברק חידש בפסק דינו, שהעברה לבית דין מיוחד יכולה להיעשות רק כל אימת שלערכאה הדנה במקרה, יש ספק אמיתי בשאלת הסמכות שאין לה עליו תשובה, אך אם הספק הוא רק מחמת שיש מחלוקת בין עמדותיהן של שתי ערכאות ולערכאה שרוצה להעביר יש תשובה לשאלת הסמכות, אזי, בטלה חוקיות ההעברה¹⁴. סוף דבר הוא, שגישתו ופסיקותיו של בית המשפט העליון גרמו לכך, שבתקנות סדר הדין האזרחי החדשות שנכנסו לתוקפן בשנת תשפ"א הושמט כל עניין בית הדין המיוחד¹⁵.

¹⁰ הסיפא של סעיף 55 לדבר המלך במועצתו.

¹¹ בסעיף 9(1) לפקודת בתי המשפט (תקון), 1940: "בית-המשפט המיוחד הנזכר בסעיף 55 מדבר המלך במועצה על ארץ-ישראל, 1922-1947, יהא מורכב משני שופטים של בית המשפט העליון ומהנשיא של בית הדין הגבוה ביותר בישראל של כל עדה דתית אשר לפי טענת צד מן הצדדים למשפט יש לו לאותו בית-דין השיפוט היחיד בדבר, או מדיין שימונה ע"י אותו נשיא".

¹² בפרק כט לתקנות סדר הדין האזרחי, תשמ"ד-1984, בסעיפים 393-396, כשסעיף 393 קובע: "היה ספק בענין פלוני אם אין הוא ענין של מעמד אישי שבתחום שיפוטו הייחודי של בית דין דתי, יביאו בעלי הדין הנוגעים בדבר, או בית המשפט שבו נתעורר הספק, את השאלה לפני בית הדין המיוחד כאמור בסעיף 9 לפקודת בתי המשפט, 1940, על ידי תזכיר שיישלח לרשם בית המשפט העליון". בשאר הסעיפים מפורטים ענייני פרוצדורה בבית הדין המיוחד.

¹³ אשר מעוז "רקוויאם לבית הדין המיוחד", בתוך ספר טירקל – פרקי הגות, עיון ומשפט, עמ' 496 (2020). במאמרו הוא סוקר את השלבים שהובילו להיעלמותו של בית הדין המיוחד.

¹⁴ בד"מ 3414/00 מעטוף נ' מעטוף, פ"ד נה(ה) 495, 506-507 (2001).

¹⁵ וראה בהערה 234 למאמרו של פרופ' מעוז לעיל הערה 13, שציין כי השופט בדימוס שילה גל נימק את ההשמטה, בכך שכיום כמעט ולא עולה שאלה חדשה המצריכה הקמתו של בית דין מיוחד, וככל שתתעורר שאלה כזו, ניתן יהיה להגיש בקשה על פי דבר המלך ובהתאם לתקנות החדשות. בהקשר לגורלו של בית הדין המיוחד לאחר פסיקותיו של בית המשפט העליון, מפנה מעוז להערתה של השופטת נאור בבג"ץ 6929/10 פלונית נ' בית הדין הרבני הגדול (20.03.2013): "ניתן לתהות אם מנגנון בית הדין המיוחד עודנו רלבנטי לימינו או. כידוע, שורשיו של מנגנון זה הם בתקופת המנדט,

נשוב כעת לעסוק בכרסום בסמכויותיו של בית הדין עצמו.

2. כריכה אוטומטית או כריכה בפועל

החוק קובע כי אם: "הוגשה לבית דין רבני תביעת גירושין בין יהודים, אם על ידי האשה ואם על ידי האיש, היא לבית דין רבני שיפוט יחודי בכל ענין הכרוך בתביעת הגירושין, לרבות מזונות לאשה ולילדי הזוג"¹⁶. מטרתו של הסעיף הייתה להרחיב את סמכותו של בית הדין על מנת לסיים את ענין הגירושין בבת אחת¹⁷. השופט זילברג קבע כי משמעות החוק היא שעניינים שמעצם טבעם כרוכים בגירושין, למשל חלוקת רכוש, אינם צריכים כריכה בפועל והם נכרכים באופן אוטומטי, ורק עניינים שאינם מענייני המעמד האישי אך הכרעתם דרושה לשם סיום יחסי בני הזוג, יש צורך לכורכם בפועל כדי שבית הדין יקנה בהם את סמכות השיפוט¹⁸. אולם, בית המשפט שאף לצמצם את סמכות בית הדין, ולכן קבע, שלמעט החזקת הילדים, הכריכה איננה אוטומטית. בית המשפט חייב כריכה בפועל על מנת לאפשר לבית הדין לדון בנושא והוסיף לקבוע כי רק לאחר קיום תנאים מצטברים¹⁹ יכול בית הדין לדון בנושא.

ככל שנוקפות להן השנים, בית המשפט העליון נוטה להוציא מתחת ידי בתי הדין את סמכות השיפוט אפילו במקרים של כריכה בפועל וכפי שניווכח להלן.

3. מזונות ילדים

לשונו של החוק ברורה, לבית הדין סמכות ייחודית ביחס למזונות ילדים: "הוגשה לבית דין רבני תביעת גירושין בין יהודים, אם על ידי האשה ואם על ידי האיש, היא לבית דין רבני שיפוט יחודי בכל ענין הכרוך בתביעת הגירושין, לרבות מזונות לאשה ולילדי הזוג"²⁰. הבנה פשוטה זו בלשון הסעיף הייתה בתחילה גם ברורה לבית המשפט העליון²¹: "מזונות הילדים אפילו אם הם נדרשים על-ידי הילדים גופם, ולא ההורים המתגרשים, נחשבים ל'ענין הכרוך בתביעת הגירושין'²²."

אולם, החל מסוף שנות הששים, נקט בית המשפט בגישה הפוכה בהלכת שרגאי²³. משמעות הדברים היא, שאם עד אז, בין אם המזונות היו נתבעים על ידי הילד עצמו ובין אם היו נתבעים על ידי הוריו נחשבו המזונות ל'ענין הכרוך בתביעת הגירושין' ובסמכות ייחודית של בית הדין, ולפחות ניתן היה לכורכם בפועל לתביעת הגירושין. בית המשפט צמצם את סמכות בית הדין רק למקרה שאחד ההורים תובע את השני להשיב לו את

בטרם נקבעו החוקים המסדירים את פעולותיהם של בתי הדין ובתי המשפט לענייני משפחה ובטרם נפסקו ההלכות הרבות והחשובות בעניין סמכותם של אלו²⁴.

¹⁶ סעיף 3 לחשבד"ר.

¹⁷ ע"א 666/70 שלום נ' שלום, פ"ד כה (2) 701, 706. שם קבע השופט קיסטר כי: "כוונתו של המחוקק בחקיקת סעיף 3 ... הייתה להקנות לבית הדין הרבני סמכות לדון בכל הבעיות הקשורות בגירושין כדי לאפשר לפתור בבת אחת את כל הבעיות הקשורות בגירושין או שבני הזוג עשויים לתלות בפתרון את מתן או קבלת הגט".

¹⁸ ע"א 8/59 גולדמן נ' גולדמן, פ"ד יג 1085, 1091 (1959).

¹⁹ ע"א 118/80 גבעולי נ' גבעולי, פ"ד לד(4) 155, 157 (1980). שם נמנו שלושה תנאים: א. תביעת הגירושין צריכה להיות כנה. ב. הכריכה נעשתה כדין. ג. הכריכה כנה.

²⁰ סעיף 3 לחשבד"ר

²¹ בג"ץ 170/56 רחמני נ' רחמני, בית הדין הרבני האזורי, תל אביב-יפו פ"ד, יא 247, 250 (1957). וכפי שדייק השופט ש' ז' חשין: "בסעיף 3 שבו מדובר על גירושין, הנתון לשיפוט הייחודי של בית-הדין הרבני, נאמר במפורש כי שיפוט ייחודי זה משתרע על כל 'ענין הכרוך בתביעת הגירושין, לרבות מזונות לאשה ולילדי הזוג'. כאן לא הסתפק המחוקק בביטוי הסתמי 'מזונות', וציין במפורש, כי מזונו לילדי הזוג אף הם בכלל העניינים הנתונים לשיפוט הייחודי של בית-הדין הרבני, בבואו לדון בתביעת גירושין. בסעיף 4, לעומת זה, לא השתמש המחוקק במלים 'לאשה ולילדי הזוג'; ללמדך שבדיבורו תביעת מזונות שלא אגב גירושין התכוון למזונות האשה בלבד ולא למזונותיהם של ילדי הזוג".

²² בד"מ 1/60 וינטר נ' מסיה בארי, פ"ד טו 1457, 1467 (1961).

הוצאות המזונות שהוציא. הלכת שרגאי חזרה ונתאשררה בבית המשפט ב-2019 והפכה את בתי הדין לסרוח עודף במערכת המשפט.²³ מזונות ילדים שהיו נחשבים בתחילה לעניין הכרוך מעצם טבעו ומהותו לתביעת הגירושין, הפכו לעניין שלא ניתן לכורכו אפילו בפועל, והוצאו מסמכותם של בתי הדין הרבניים.

4. חינוך הילדים

נושא החזקת הילדים נפסק במפורש בבית הדין המיוחד, כי הוא כרוך מעצם טיבו וטבעו בתביעת הגירושין.²⁴ אך מה הדין ביחס לחינוך הילדים? בית הדין הרבני²⁵ סבר כי חינוך הילדים הוא בכלל החזקתם ואין להפריד ביניהם, לעומת זאת עמדת בג"ץ²⁶ קבעה, כי קביעת מוסד החינוך של הילדים אינו ענין של חזקה ואינו כרוך "על-פי עצם טיבו וטבעו" בתביעת הגירושין. לשיטת בג"ץ זהו ענין של אפטרופסות, ועל כן ההכרעה בו, במקום שבו שני האפטרופסים חלוקים, לא נמסרה לבית-הדין הרבני. אפילו ביחס לכריכה בפועל, ציינה השופטת נאור²⁷ כי: "בהזדמנויות שונות, חזר וציין בית משפט זה כי ספק אם ניתן לכרוך מחלוקות בדבר חינוך ילדים של בני זוג המתגרשים זה מזה בתביעת גירושין". כלומר, לא רק שעניין חינוך הילדים אינו בכלל החזקתם, אלא כנראה זה גם עניין שההורה לא יכול לכורכו כלל כשמוסדר עניין הגירושין בבית הדין.

5. הסכמת הצדדים בעניין שאינו מעמד אישי

על פי החוק²⁸ עניינים שאינם בגדר סמכותו הייחודית של בית הדין הרבני, אך הם ענייני מעמד אישי או ירושה, יכולים להיות נידונים בבית הדין בהסכמת שני הצדדים הנוגעים בדבר. אולם מה הדין בעניינים שאינם מעמד אישי או ירושה, כגון בדיני ממונות? בתקופת ממשלת המנדט, ניתנה למוסדות אלה סמכות

²³ בע"מ 7628/17 פלוני נ' פלונית (פורסם בנבו, 22.9.2019) בפסקה 15 לפסק דינו של השופט מזוז.
²⁴ ראה במאמרו של מעוז לעיל הערה 13, בעמ' 503, הטוען כי ההבחנה לעניין זכותו העצמאית של הקטין לתבוע את מזונותיו בערכאה שתראה לו, חלחלה אף לתחום החזקתו, תחום שהיה ברור מאז הלכת וינטר בבית הדין המיוחד כי הוא כרוך מעצם טבעו לתביעת הגירושין. הוא סוקר באריכות פסקי דין אשר בהדרגה סטו מהלכת וינטר ומסיק כי: "התוצאה היא שהלכת וינטר רוקנה מתוכנה גם אם לא בוטלה בפועל". וראה עוד הערת אגב של השופט עמית בעת כהונתו בבית המשפט המחוזי בבר"ע (חי) 1926/04 פלוני נ' אלמוני, פ"מ(2) 212, 226 (2004): "מבלי לקבוע מסמרות, דומני כי ראוי לחזור ולהרהר שמא הגיעה העת ליישם את ההבחנה הקיימת לגבי מזונות – שלפיה תביעת הילד מהווה תביעה נפרדת ועצמאית מתביעת ההורה, גם בנושא החזקת הילד. למצער, יש לבחון אם הגיעה העת לסטות מבידי"מ 1/60 הנ"ל (להלן – הילכת וינטר [4]), שלפיה החזקת הילדים היא נושא שלפי "עצם טיבו וטבעו כרוך בתביעה של גירושין", כך שהמבחן המשולש של הכריכה, יחול גם בנושא זה". ואכן בבג"ץ 2898/03 פלוני נ' בית הדין הרבני הגדול פ"ד נח(2) 550, 565 (2004), נקבע כי אף במקום שהייתה כריכה מפורשת של משמורת הילדים ואפילו הוסכם מראש במפורש בין ההורים לתת סמכות לבית הדין בעניין זה, אין הסכמתם מחייבת את הילדים והם יכולים לפנות באופן עצמאי לבית המשפט: "המסקנה המתבקשת היא כי אף אילו היו העותרת והמשיב מסכימים במסגרת הסכם הגירושין ביניהם להקנות לבית-הדין הרבני סמכות שיפוט נמשכת בנוגע למשמורת הקטינות ולמקום מגוריהן, היה בהסכמה זו כדי לחייב את ההורים, אך לא היה בה כדי לכבול את הבנות. לפיכך היו הקטינות עצמאיות לבחור את הערכאה הרצויה להן לשם דיון בתביעתן". וראה דבריו החריפים של הרב דייכובסקי, במאמרו: "בתי הדין הרבניים ובתי המשפט האזרחיים: הרהורים על תחומי החיכוך שביניהם בענייני משפחה" מאזני משפט ד 261 (תשס"ה) עמ' 277, שבבג"ץ זה נעקרה שארית הפליטה שנותרה בידי בתי הדין בנוגע למשמורת הילדים והפכה את הדיון בבית הדין לעקר: "המשמעות הברורה של פס"ד זה... כי ערכאה חוקית במדינת ישראל, השואבת את סמכותה מן החוק כפי שבת המשפט שואבים את סמכותם מן החוק, הפכה להיות 'סרח עודף' מיותר. כיצד ניתן לחייב את הציבור להתדיין בערכאה משפטית לגיטימית, כאשר הדיון הוא וירטואלי בלבד, והצד המעוניין יכול אם ירצה להתחיל את כל המשחק מחדש בבית המשפט, ופסקי הדין שניתנו ע"י ערכאה מוסמכת שווים כחספא בעלמא".

²⁵ פד"ר יב עמ' 30.

²⁶ בג"ץ 181/68 הדסה פלורסהיים נ' בית-הדין הרבני האזורי בחיפה, פ"ד כב(2) 723, 727 (1968).

²⁷ בג"ץ 9539/00 איתן נ' בית-הדין הרבני האזורי ירושלים, פ"ד נו(1) 125, 132 (2002).

²⁸ סעיף 9 לחשבד"ר.

לדון כבוררים בכל ענין, כולל ענייני הממונות כאשר הצדדים הסכימו לחתום על שטר בוררות. מבחינה מציאותית, במשך עשרות שנים עד לפסק הדין בג"ץ סימה אמיר²⁹ שניתן בשנת 2006, בתי הדין הרבניים היו דנים בדניי ממונות מכוח חוק הבוררות כשהצדדים היו חותמים על שטר בוררות, ופסקי הדין היו נאכפים לאחר שאושרו בבית המשפט המחוזי, כמו כל פסק דין שניתן בבוררות. אולם, בג"ץ סימה אמיר שינה את התמונה, פסק הדין עסק בהסכם גירושין שאושר בבית הדין והופר לאחר מכן. בהסכם נקבע כי אם לאחר הגירושין יתגלעו חילוקי דעות בין בני הזוג, בני הזוג מתחייבים להגיש את התביעה לבתי הדין הרבניים בלבד. בג"ץ דן בשאלה, האם יכול בית הדין הרבני לקנות סמכות ולדון בעניין מכוח הסמכת הצדדים אותו כבורר על פי חוק הבוררות, אף שאין לו סמכות שיפוט רגילה בעניין מכוח חשבד"ר? פסק הדין חולל שינוי יסודי וגזר על בתי הדין הרבניים להפסיק את אשר נהגו מקדמת דנא לדון בענייני ממון. פסק הדין עורר סערה בבתי הדין שצינו כי פסיקת בג"ץ מהווה פגיעה קשה ב"סטטוס קוו" וביחסי בתי הדין עם בתי המשפט³⁰, וביקורת קשה נשמעה אף בקרב משפטנים³¹. במהלך השנים מאז בג"ץ סימה אמיר נעשו כמה ניסיונות לתקן את המצב בחקיקה, ואף היו דיונים בהצעות חוק בנושא זה בוועדת חוקה ומשפט, אך הטיפול בכך נעצר שם. בפועל המצב כיום הוא שבתי הדין הרבניים אינם דנים בענייני ממונות.

6. החובה לפסוק על פי הדין והפסיקה האזרחית

עד כה הצגנו את הפגיעה בבתי הדין באופן שבית המשפט נטל מבתי הדין סמכויות שהיו בידו. אך כאמור לעיל הפגיעה נעשתה גם בתוכן הפסיקה של בתי הדין שהוכפף לפסיקת בית המשפט. מאז ומעולם בתי הדין הרבניים פסקו על פי דין תורה: "הסמכות, שהוענקה לבתי הדין הרבניים לפי חוקי המדינה, היא לדון - בעניינים שנמסרו לסמכות שיפוט - על-פי המשפט שלפיו דן בית הדין הרבני, היינו המשפט העברי, פרט למקרה שמצויה הוראת חוק מיוחדת, המופנית אל בית הדין הרבני והקובעת מפורשות, כי על בית הדין הרבני לדון לפי הוראת חוק זו"³². היה ברור כי 'הדין הולך אחר הדיין', ובהיעדר הוראת חוק מפורשת אחרת, ידון בית הדין לפי הדין הדתי שלפיו הוא דן. אלא שבבג"ץ בבלי³³, נהפכה הקערה על פיה. השופט ברק קבע, בניגוד לחוק ולנוהג, כי על בית הדין הרבני, להכריע בדניי רכוש על פי המשפט האזרחי הכללי ופסיקות בית

²⁹ בג"ץ 8638/03 סימה אמיר נ' בית הדין הרבני הגדול בירושלים (פורסם בנבו, 6.4.2006)

³⁰ בית דין הגדול, תיק מס': 1 - 24 - 5305, פס"ד רל' במאגר המקוון. בהרכב הדיינים הרבניים: דיכובסקי, בן שמעון, בר שלום. דברים מעין אלה משמיענו השופט צ' טל שהיה בדעת מיעוט בבג"ץ 3269/95 כץ נ' בית הדין הרבני האזורי בירושלים, פ"ד נ(4) 590, 617 (1996): "בתי-דין לפי דין תורה קיימים ועומדים בישראל מימות עולם. חכמינו מזכירים את בית-דינו של משה רבנו ... וממנו ואילך נמשכת שלשלת הקבלה ונמשך די תורה, בלא הפסק, עד ימינו אלה. ... בית הדין הרבני שבדורנו, גם הוא חוליה בשלשלת זו. בניגוד למה שיכול להשתמע מדברי חברי, השופט זמיר, ומפי הפסיקה שהביא, לא מדינת ישראל הקימה את בית הדין הרבני. בית הדין הרבני קדם לתקומתה של מדינת ישראל. ... המחוקק הישראלי, כאשר בא בשנת תשי"ג (1953) לקבוע תחום שיפוט של בתי-דין רבניים, מצא גם הוא לפניו בתי-דין קיימים ועומדים. חוק שיפוט בתי דין רבניים אינו מקים בתי-דין רבניים. הוא אך נותן גושפנקא ממלכתית לשיפוטם של בתי-דין הקיימים זה מכבר. ... פירוש הדבר שהמחוקק ניצל מכשיר קיים, בית-דין רבני, והעניק לו שיפוט ייחודי ממלכתי בענייני נישואין וגירושין של יהודים בישראל, ושיפוט מקביל, בהסכמת כל הצדדים, בשאר ענייני המעמד האישי. בעניינים אלו, ובהם בלבד, פועל בית הדין הרבני כמוסד שלטוני וכאורגן רשמי של המדינה. האם בכך ניטל ממנו או נגרע ממנו כוחו שהיה לו מאז ומקדם! סבורני שאין הדבר כך".

³¹ א' שוחטמן, **כנס הדיינים תש"ע** 178,136 עורכים: א' צ' שינפלד, ש' יעקבי ור' רכס (תשע"ב). לדעתו הסיבה שעד שנת 1990 לא העלתה המערכת המשפטית ספקות בנוהג זה היא: "ההבנה ששררה אז בקרב המערכת המשפטית כולה הייתה, שבשבתו כבורר, אין בית-הדין הרבני פועל כבית משפט של המדינה, ועל-כן אינו מוגבל לסמכויות שהוקנו לו בחוק. לפי תפיסה זו, בשבתו כבורר, אין בית-הדין הרבני פוגע בעיקרון החוקיות, באשר במעמדו כערכאת שיפוט דתית, אינו מחויב כלל למסגרת הסמכויות שנקבעה לו בחוק שיפוט בתי דין רבניים".

³² בג"ץ 323/81 וילוני נ' בית הדין הרבני הגדול בירושלים פ"ד לו(2) 733, 738-739 (1982).

³³ בג"ץ 1000/92 בבלי נ' בית הדין הרבני הגדול, פ"ד מח(2) 221 (1994).

המשפט ובכלל זה פרשנותו של בית המשפט לחוק. השופט אלון הגיב בחריפות על המהפכה שחולל ברק³⁴. שלושה ימים בלבד לאחר פסק הדין בבלי, ניתן פסק דין נוסף של השופט ברק בבג"ץ לב. פסק דין זה הכפיף את בתי הדין לעקרונות החוק והפסיקה האזרחית גם בנושא של סדרי הדין³⁵.

משמעות הדברים היא שלאחר פרשיות בבלי ולב, בית הדין יכול לפסוק על פי המשפט העברי רק בנושאים של נישואין וגירושין במובנם הצר, ומי שקובע את 'גבולות הגזרה' הוא בית המשפט העליון. בג"ץ בבלי עודנו שולח את השפעתו. בבג"ץ אשר זכה לכינוי 'בג"ץ הבוגדת' הרחיב בית המשפט את מידת הביקורת שלו על בית הדין הגדול וקבע כי עצם אזכור דין תורה בסוגיית חלוקת רכוש, על אף שבית הדין דן בכך מבחינת הדין האזרחי והציג מגוון שיקולים שהובילו להכרעתו, מוכיח כי כל קביעותיו המשפטיות של בית הדין על פי הדין האזרחי, אינן משקפות את הדין האזרחי לאמיתו, ואינן משמשות אלא "מס שפתיים"³⁶.

סיכום

תהליך צמצום סמכויותיו של בית הדין הרבני החל בהפיכתו של בית הדין המיוחד לאות מתה, והמשיך דרך צמצום סמכותו של בית הדין הקבועה בחוק, באופן שהותיר כמעט רק את נושא הגירושין במובנו הצר, בסמכותו הייחודית.

כל נושא אחר הקשור לגירושין חויב בכריכה בפועל הנדרשת לעמוד במבחן של תנאים מצטברים, בכדי שבית הדין יקנה סמכות. אי האמון שרחש בית המשפט העליון כלפי בית הדין הרבני הלך והתעצם עם השנים. נושאים שבתחילה היו כרוכים מעצם טבעם, כמו החזקת הילדים ומזונותיהם, פסקו בהדרגה מלהיות כאלו, עד שהפכו לעניינים שכלל אינם ברי כריכה.

בית המשפט העליון לא הסתפק בכך והחליט ליטול את סמכות בית הדין הרבני מלדון בענייני ממונות בהסכמה בהתאם לחוק הבוררות, למרות שבתי הדין עסקו בנושא זה במהלך כל הדורות בעם ישראל ואף במשך עשרות שנים לאחר כינונה של מדינת ישראל. מהלך זה פגע במעמד בית הדין אף בעיני מי שראה בו את הסמכות השיפוטית שאליה יש לפנות.

במקביל, נטרל בית המשפט את כוח בית הדין, באופן שגם בעניינים שנשארו בסמכותו הוא מנוע מלפסוק על פי הדין הדתי ומחויב לפסוק על פי ערכיו ושיקול דעתו של בית המשפט, כך שבית הדין איבד את הייחודיות שלו.

התודעה הציבורית לתהליך זה חיונית להשבת סמכות בית הדין למקומה, והיא המפתח לתהליכים ציבוריים, חקיקה ותקצוב, שיחזירו לבתי הדין את היכולת לפעול בעצמאות בתחומי השיפוט שבסמכותם.

³⁴ מי אלון "אלה הן אמרות אגב... בטעות יסודן, ומן הראוי לסטות מהן" – ערעורים והרהורים בעקבות פרשיות בבלי ולב" רב-תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית 361, 375, 381 (מי מאוטנר, א' שגיא, ר' שמיר עורכים) תשנ"ח.

³⁵ בג"ץ 3914/92 לאה לב נ' בית הדין הרבני האזורי בתל-אביב-יפו פ"ד מח(2) 492, 510 (1994).

³⁶ בג"ץ 4602/13 פלונית נ' בית הדין הרבני האזורי בחיפה, פסקה 15 לפסק דינו של השופט עמית (פורסם בנבו, 18.11.2018).